

AKADÉMIAI KIADÓ

CSABA LÁSZLO

A fölemelkedő Európa

TARTALOM

1. ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ.....	11
2. MIVÉGRE ÍRJUNK KÖNYVET?	17
Az előzményekről és a háttérismeretekről	17
Mi fán terem az új politikai gazdaságtan?	20
Miért ne használjuk a Kelet-Európa és az „átmeneti gazdaságok” fogalmát?	28
A könyv felépítéséről	31
Hivatkozások a 2. fejezethez	34
3. AZ ÁTALAKULÁS SZÁMOKBAN	37
Felzárkózunk, vagy lemaradunk?	38
Az átalakuló országok növekedési teljesítményéről	42
Összegzés helyett	49
A nemzeti termék fölhasználása	51
Az átalakulás társadalmi oldala: az infláció és a munkanélküliség	55
A külkereskedelem és a nemzetközi pénzügyek	65
A külkereskedelem kiviteli oldala	66
A behozatal: a jövő esélye, vagy időzített bomba?	68
A nemzetközi pénzügyekről	71
A külföldi működő tőke kezében a megoldás kulcsa?	73
Néhány előzetes következtetés: mit üzen az empiria?	77
Hivatkozások a 3. fejezethez	80
Sztatistikai melléklet a 3. fejezethez	85

FEJLŐDÉS-GAZDASÁGTANI KÉRDŐJELEK.....	105
fönnttartható növekedés göröngyös útján	106
feltörekvő piacok, vagy fejlődő társadalmak?.....	116
változatosság – gyönyörködtet?	124
Hivatkozások a 4. fejezethez.....	126
TRANSZNACIONÁLIS PIACOK ÉS A HELYI POLITIKA	131
z állam kivonulása, kudarc, vagy aláásása?	132
gazdaságpolitika és a szétbomlás viszonya a feltörekvő piacokon	136
z élelmiszer tapasztalatairól	141
gyanaz az egér szemszögéből: a lemaradás útja.....	148
z új gazdaság átírja a 21. század fejlődését.....	154
z állam és a piac együtt fejlődik	159
Hivatkozások az 5. fejezethez	162
GLOBÁLIS ÉS AZ EURÓPAI KIHÍVÁS KETTŐSSÉGE.....	167
világméretű kihívásokról.....	169
z európaizálódás sajátos feladatairól.....	182
z átalakulás harmadik szakaszának kihívása	189
társadalmi stresszről.....	197
Hivatkozások a 6. fejezethez	203
Z IRÁNYTÚJÉT VESZTETT EURÓPAI ÁTALAKULÁS.....	207
ennyiben fed át a rendszerváltozás és az integráció?.....	208
z európai intézmények globális megközelítésben	213
z európai egységesítés és a fejlesztési feladatok	220
z európaizálódás – egységesülés az élet minden terén?.....	225
dródunk a többszintű kormányzás felé?	227
Hivatkozások a 7. fejezethez	232
Z EURÓPAI KÉNYSZERZUBBONY.....	235
Stabilitási és Növekedési Egyezmény és az euró kapcsolatáról.....	239
z Egyezmény közgazdasági kritikája	247
z Egyezmény és a fölemelkedő Európa	252
íróval, vagy eurótalanítva?	259
hány következtetés	266
Hivatkozások a 8. fejezethez	268
ABILITÁS HOSSZÚ TÁVON – SZABÁLYOK NÉLKÜL?	273
abálykövető gazdaságpolitika az EU-ban.....	274
z Egyezmény fölülvizsgálati törekvései.....	278
z Egyezmény átértelmezése	283

Néhány gondolat az új tagállamok szempontjairól	286
Az elmélet és a gyakorlat viszonyáról.....	290
Hivatkozások a 9. fejezethez	292
Statisztikai melléklet a 9. fejezethez.....	295
10. AZ ÁLLAM KUDARCÁTÓL A PIAC KUDARCÁHOZ?	301
Kísérlet az orosz átalakulás és piacgazdaság elméleti értelmezésére.....	301
Az orosz átalakulás madártávlatból	303
Az orosz piacgazdaság: vadkelet, vagy államkapitalizmus?.....	314
Honnan tudhatjuk, hogy Oroszország valóban piacgazdaság?	325
Mi kell az orosz gazdaság fönnttartható növekedéséhez?	331
Hivatkozások a 10. fejezethez	340
Statisztikai melléklet a 10. fejezethez.....	345
11. PIACGAZDASÁG – INTÉZMÉNYEK NÉLKÜL?	351
Kísérlet a kínai evolutív átalakulás kögazdaságtani értelmezésére	
Kína – kihívás a poszt-washingtoni konszenzussal szemben	352
Miért kell a szocializmusban piacosítani? A szovjet modell	
mint „kályha”	355
A szovjet modell: a vágyak és a valóság közt tátongó szakadék	356
A reformszocialista modellek áttekintése	365
– Buharin Új gazdaságpolitikája, a NEP	366
– A jugoszláv modell: decentralizálás és öngazgatás.....	369
– A magyar alternatíva: az Új gazdasági mechanizmus	373
A kínai szocializmus modellje	376
Fejlesztéspolitikai alternatíva – avagy modellértékű-e	381
a kínai tapasztalat?	393
Záró gondolatok.....	393
Hivatkozások a 11. fejezethez	395
12. A MAGÁNTULAJDON, A SZABÁLYOZÁS ÉS A SZABÁLYOZOTT PIACOK.....	401
Gondolatok a piaci koordináció terjedéséről és hatékonyságáról	
A magánosítás, a szabályozás és a hatékonyság.....	402
A magántulajdon és a többszintű kormányzás	408
A jóléti és a pénzügyi rendszer reformja összefügg	413
Miért csak a transznacionális szabályozás lehet eredményes?.....	420
Az európai dimenzióról.....	428
Hivatkozások a 12. fejezethez	433

megoldások és kérdések az új évezred közgazdaságtanában.....	437
tényezőadottságok, a gazdaságpolitikai választások és a kultúra.....	438
formalizálás és az alkalmazás.....	444
transznacionalizálódás és a politika.....	449
gazdasági reform politikája.....	453
pénzügyi intézmények szerepéről.....	455
z önkorrekciós képesség és a komplex rendszerek egybehangolása.....	461
szabályok, az elvek és a politikai mérlegelés viszonyáról.....	464
demokratikus fejlődés alternatívája.....	468
vatkozások a 13. fejezethez.....	472
RGYMUTATÓ.....	477

1. ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

Ez a könyv Mancur Olson (1982/1987) negyedszázada megjelent korszakalkotó írásához kötődik címválasztásában és megközelítésében egyaránt. Azt vizsgáljuk ugyanis, hogy igaz maradt-e a meglátás: az érdekcsoportok uralta közpolitika a nemzetek hanyatlásához vezet. Alapkérdésünk az, hogy a rendszerváltozás, a globalizáció mélyülése és az EU jelentette kihívások vajon olsoni „külső sokkot” jelentenek-e az átalakuló országok számára, továbbá hogy mitől függ az, hogy ezek hatására hanyatlóból fölemelkedő nemzetté válik-e egy társadalom a nagy gazdasági átalakulás eredményeképpen.

A felemelkedő Európáról szóló áttekintés második célja az, hogy hozzájáruljon annak az új korszaknak a közgazdaságtanához, amiben már nem a szocializmus öröksége határozza meg az emberek gondolkodását, a formális és az informális intézmények működését, így a gazdaságot és a társadalmat sem. A rendszerváltozásnak vége, legalábbis abban a sajátos értelemben, ahogy ezt a reform és a forradalom közti, minőségi átalakulás értelmében a társadalomtudományi irodalom bevezette.

Mit állítunk és mit nem állítunk e tétellel? Állítjuk, hogy Közép- és Kelet-Európa gazdaságai még messze vannak az EU-15 fejlettségi szintjétől, az új tagállamok átlaga euróban, vásárlóerő-paritáson a régieknek alig 45 százaléka (országokként l. ECB: *Statistics Pocket Book*. Frankfurt, 2006, February, 38. o.) A mennyiségi elmaradáshoz mérhető a szakadék minőségi értelemben. Egyfelől kétségtelenül működik a piacgazdaság és a demokrácia, vagyis fejlődésükben – másfél évtized után – immár nem az egykori szovjet modell és annak reformváltozatai által rájuk hagyott problémakör a meghatározó. Másfelől viszont a sikeresek fejlődése inkább a fölzárkózó országok más csoportjával mutat hasonlóságot, mint például Írország, Portugália, Tajvan, Dél-Korea, Chile, Izrael vagy Mexikó.

Ez a „súlycsoportváltás” azonban egyáltalán nem jelent könnyebbséget: az évtizedeken át háttérbe szorult fejlődési, technológiai, pénzügyi és nem utolsósorban társadalmi versenyképességi kérdések új fényben, újult erővel tolnak előtérbe. Azok a politikai erők, amelyek nem tudnak vagy nem akarnak megbirkózni a transznacionalizálódás új kihívásaival, rendre a történelem süllyesztőjébe kerülnek.

proton-országok találhatóak, ahol az átalakulás és a fejlődés alapkérdésszerűen megoldatlanok, mint ahogy a földgolyó legtöbbször a helyzet. Az ENSZ évezredfordulós fejlesztési céljai (kialakulást övező vitáról l. Fukuda-Parr, 2004) azt tüzték ki, hogy megfelelő egy dollárnál kevesebből élők aránya. S miközben ez a cél mai szerint teljesülően van (Ravallion, 2003), ugyanezen elemzésből hogy a szegénységtől eltérő egyenlőtlenség nem csökken, hanem az országok közti, immár 22-szeres értékről. Igaz, ez jelentős vásárlóerő-paritás meghatározása körüli módszertani bizonytalanságot visszahozza, amelyek az egyenlőtlenségek túlbecsléséhez vezetnek, ahogy O'Rourke, K., (2002). Sőt, mint az idézett elemzések elmondják Gary Becker és társai (2005) felhívták a figyelmet, a különbségének tézise nemcsak hamis, de az ellenkezője az igaz. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az immár a Világbank által is számított emberi mutatószámrendszer (Human Development Indicators) tekintetében a jó ivóvízzel való ellátástól az emberi élettartam növekedéséig az országok közötti különbség csökken, az ellenkező eredményre jutunk. Ezért az anyagi HDI a szegény országokban sokkal gyorsabban nőtt, az emberi élet tényét és hosszát is értéknek tekintjük, a különbség században jó harmadával csökkent. Más elemzések is kiemelték a mutató – különösen az emberi előrehaladás mutatói – tekintetében két évtized a páratlan mérvű konvergencia megvalósulását (Fukuda-Parr, 2005). Ezzel ismételtén rációzol a régi, marxista tézisére, mely szerint az egyre szegényebbek, a gazdagoknak egyre gazdagabbnak válniuk (az abszolút elnyomódás sokat ismételtetett, de a tényt egyetlen szakaszára sem igazolt hittétele szerint). hogy az egyenlőtlenségek leginkább azokban az időszakokban nőnek, amikor a szabadkereskedelmi és szabad pénzforgalmi szabályozás az államok elzárkózó gazdaságpolitikát folytattak. Ezért azóta megfigyelhető új globalizációs szakaszban az egyenlőtlenségek erősödése mutatható ki (az 1870–1914 közötti aranykorhoz hasonlóan, N., 2004). Mindkét idézett gazdaságtörténeti áttekintés kiemelték az országok közötti egyenlőtlenségek 1992 óta ismét csökkennek, miközben a belüli egyenlőtlenségek nőnek. Az is szembejövő, hogy az országok jelentős része – az észak-afrikai arab államok kivételével – tartózik. Ez elsősorban a fejlett országoktól elmaradó növekedéshűző belviszállyra, az állam szétesésére és a gazdaság emiatvezethető vissza (ADB, 2005). Még Fekete-Afrikában is vannak országok – az említett arab államok mellett Botswana, Mauritius, és Mozambik is –, ahol a gazdaság korábbi vergődése sikere-

sebb megoldásoknak adta át a helyét az elmúlt két évtized során. Ujabb elemzések (Dollar, 2005) alátámasztják az egyenlőtlenségek 1980 óta általánosan csökkenő irányzatát, és az országokon belüli egyenlőtlenségi növekedést sem látják statisztikailag alátámasztható vélelemnek.

Nincsenek tehát kész receptek, és gyorsan változó világunkban a történelem bizony nem az élet tanítómestere, hisz mind a feltételek, mind a játékszabályok, és így a világméretű versenyben elért helyezések is gyorsan változnak. Közismert, hogy Írország egy főre jutó jövedelme, a maga 29,3 ezer eurójával ma – vásárlóerő-paritáson – meghaladja Nagy-Britanniáét (26 ezer euró az EKB idézett statisztikai zsebkönyvének 2005. júniusi száma szerint, 39. o). Hasonlóképp, ugyancsak vásárlóerő-paritáson az egykori kalóztanya, Szingapúr, a maga 24 180 dolláros GNI-mutatójával messze megelőzi a világ csodájának számító Kínát, ahol ez az érték még az 5 ezer dolláros szintet sem érte el 2003-ban (a Világbank *World Development Report*, 2005. 256–257. o. adatai szerint). Ezzel párhuzamosan számos, korábban fejlett ország leszakad, Argentínától kezdve Zimbabwéig. A gazdasági erőnyerés egyenlőtlen, a jövedelemelosztás egyenlőtlenségét mutató Gini-index a legtöbb országban magas szinten állandósult (beleértve Kínát, Indiát és Oroszországot is). A jólét – Ludwig Erhard jelszavától eltérően – bizony nem lett mindenkié.

Ez pedig arra utal, hogy a gyengénfejlettség és az elégtelen gazdasági gyarapodás még sokáig és sok ország számára, sőt az egész emberiség számára kihívást fog jelenteni. Ez utóbbi kérdések tárgyalása külön elemzés tárgya lehet (Todaro és Smith, 2003). A jelen kötet eredendően az átalakulásban sikeres országok tapasztalatait próbálja világgazdasági összefüggésbe helyezni, kiemelve a fejlődés új kihívásait, amit a nemzetközi pénzügyrendszer, a nemzetközi szabályozás és az infokommunikációs forradalom (ICT), valamint az EU átalakulása együttesen jelent.

A jelen kötet eredeti változata angol nyelven született, mert a benne tárgyalt témakörök a közgazdaságtan világpiacának élénken vitatott, nyitott kérdéseiről szólnak, és magam is a nemzetközi eszmecseréhez kívántam hozzájárulni. Ugyanakkor – Bessenyei György nyomán – tudjuk, hogy „egyetlen nép sem lett nagygyá más nyelvén, csak a magáén”. Ez pedig egyfajta kötelezettség teszi azt, hogy felismeréseinket a magyar nyelvű szakmai és szélesebb közélet szereplői számára is közvetlenül hozzáférhetővé tegyük. Ezt a célt szolgálja, hogy több egyetemi tankönyvhöz – például a mikroökonómiához – hasonlóan rendre megadjuk a magyar kifejezések nemzetközi szövegekben használatos megfelelőjét, remélhetőleg ezzel is javítva az érthetőséget is, meg a magyar fogalmak meggyökeresítését is. A jelen kötet a gondolatmenet kibővítésével – a legszükségesebb javításokkal és magyarításokkal – közvetlenül a magyar nyelvű tudományos vérkeringésbe kapcsolódik, ösztönözve azokat a vitákat, eszmecseréket és további elemzéseket, amiket reményeim szerint ez a kötet kiválthat.

A magam részéről, a skandináv és a közép-európai hagyományokat követve, feladatommak tartom a közvélemény alakítását és a közélet homlokterében álló napi vitákban a pártatlan, tárgyilagos tájékoztatást. Ez a kötet azonban tudományos munka, lehetőség szerint távol kíván maradni a politikai erők és

DB (2005) statisztikája szerint az észak-afrikai országok lakosságának átlagosan ötöt meghaladja a közép-európai országokét, és jobb a kelet-európaiakénál, 70 év

z ideológiai áramlatok által tematizált kérdésektől. Nyilván minden társadalomtudományi munkában van értékrend, és lehet az elemzéseknek sugallata, politikai töltete. Például amikor az EU Stabilitási és Növekedési Egyezményéről szóló gondolatokat először megfogalmaztam egy hollandiai konferencia résztvevői számára, meg voltam róla győződve, hogy a téma voltaképp irgított csont, és csak a közelgő uniós csatlakozás ad neki egyfajta időszzerűséget, azt is inkább közéleti, semmint közgazdasági értelemben. Az azóta eltelt idő során azt tapasztaltam, hogy egymást érik a konferenciák a témában, emetközi együttműködésben tanulmánykötetek is születtek róla (*Szaparyon Hagen*, szerk., 2004; *Dabrowski-Rostowski*, szerk., 2005). Sőt az EU legfelsőbb döntéshozó szervei, a Tanács és a pénzügyminiszterek tanácsa, az Ecofin is rendszeresen, legmagasab szinten és szüntelenül foglalkozott az Egyezmény értelmezésével, alkalmazási gyakorlatának megváltoztatásával, főképp a 2005. március 22–23-i határozataival (1. *Handelsblatt*, 2005. márc. 22.). Így tehát az újrafogalmazáson kívül – épp az Egyezmény filozófiája és gyakorlata özti eltéréseket elemző 9. fejezettel egészítettem ki a magyar kiadást.

Ezen túlmenően, 2005 első felében *sarkaiból fordult ki az EU*. Elsőként a közösség távlati céljait megfogalmazó lisszaboni programot értelmezték át 2005 márciusában. 2005 május-júniusa során, a francia és a holland népszavazást, majd az angol és lengyel halasztást követően, lényegében kimúlt a többéves munkával előkészített, sokat propagált, az Unió jövőjét meghatározni kívánó alkotmányos Szerződés is. Leállt a bővülés folyamata: Horvátországgal, a tervekkel ellentétben, nem indult meg a tagfelvételi tárgyalás, és a török tagság realizálását – a tagjelölt országokon kívül – főleg Franciaországban és Németországban egyre nyíltabban kérdőjelezi meg, ami a mérsékelt izlamista kormányt főnként nem EU-konform kezdeményezések eltűrésére készíti.² Ukrajnának, gy évvel a narancsos forradalom után, még vámuniós javaslatot sem tettek. Végül, de korántsem utolsósorban a tagállamok közti ellentét 2005. június 6–17-én Brüsszelben fél évre meghúította a 2007–2013-ra szóló pénzügyi előirányzat elfogadását. A brüsszeli kudarc azonban nyíltá tette a régóta lapangó ellentéteket, és leleplezte a távlati kérdésekben tartóssá vált koncepciótársaságot is. Az *Economist* alább hivatkozott kibővülési szemléjének már a címe is jól jeleníti meg a tartós tanácsstalanság közhangulatát, amikor Törökországtól szólva a legelméesebbnek és -újítóbbnak a „Túl nagy, hogy bevegyük” főcímet találta. Holott a török lakosság száma épp a brit és a német mértékekhez képest nem is oly nagy. Viszont az ország stratégiai helyzete, az európai vagy z izlam modell melletti elköteleződése túlzás nélkül történelemformáló – és na még nyitott – kérdésnek mondható. Ezt pedig aligha lehet a tejkvóta és a öldalapú támogatások paramétereinek rendszerében épelméjűen értelmezni, nég kevésbé kezelni.

² Csak a 2005. év terméséből szemezgetve: a törvényhozás elé került a válást büntetőjogi vétségé minősítő tervezet (elvetették). A rendőrség többször is brutálisan lépett föl tüntető nők ellen egyszer épp az EP-küldöttség látogatása alatt). Újra a hivatalosság szintjére emelkedett az egyes nemzetállam tana (bár az alkotmány 2002. évi módosítása elismerte a vallási és nemzeti kisebbségeket). A kormánzatnak nem tetsző tudományos rendezvényeket ellehetlenítették stb.

Ma is azt gondolom, hogy az említett összecsapások és az ezeket övező – taktikai elemek uralta – szakmai fölvetések kevés újdonságot hoztak, főleg az elmélet számára. Az azonban kézzelfoghatóvá válik e példákon, hogy releváns közgazdaságtant művelni igencsak nehéz anélkül, hogy az egyes megállapítások – érde- és értékrendek keresztüztüzebe kerülve – át ne itatódnának egyfajta politikai tartalommal.³ A magam részéről ennek tudatában is törekszem a tárgyyszerűségre, a kiegyensúlyozottságra, és arra, hogy az e könyvben megfogalmazott gondolatok annyira időtállóak legyenek, amennyire ezt a gyorsan változó gyakorlat és a – néha paradigmaváltásoktól sem mentes – változó elmélet egyáltalán lehetővé teszi. A magyar kiadásban feladatommak tartottam, hogy a felsorolt és más, az érdemet érintő változásokra reflektáljak, ami igen alapos átdolgozást követelt meg. Örülök neki, ha különféle háttérű és beállítódású olvasók veszik majd kézbe a művet, ötleteket merítenek belőle, vitára is érdemesnek tartják, továbbgondolják,⁴ netán megcáfolják a benne foglaltakat. Ez a tudományos kutatás és a felsőoktatás művelőjének hivatása, és mindeme reakciók együttesen viszik előre a világ megértését, megismerését, esetleg javítását (ha mással nem, az egyszer már elkövetett hibák megismétlését kerülve).

Mindezért köszönettel tartozom az Akadémiai Kiadónak, hogy vállalkozott az érdemben átdolgozott és kibővített magyar kiadás gondozására és forgalmazására. Remélem, ennek révén a hazai és a határon túli magyar tudományosság egy újabb területen szerez olyan ismeretanyagot, ami igaz, időtálló és továbbgondolható.

Budapest, 2005. szeptember 30.

Csaba László

Hivatkozások

- African Development Bank (2005): *African Development Report, 2005*. Oxford: Oxford University Press.
- Becker, G. S.–Philpson, T. J.–Soares, R. R. (2005): The quantity and quality of life and the evolution of world inequality. *American Economic Review*, 95. évf. 1. sz. 277–291. old.
- Crafts, N. (2004): Globalization and economic growth: a historical perspective. *World Economy*, 27. évf. 1. szám, 45–58. old.
- Dabrowski, M.–Rostowski, J. szerk. (2005): *The Eastern Enlargement of the Eurozone*. Heidelberg–New York, Springer Verlag.

³ Talán nem egész véletlen, hogy az angol nyelvű változatról megjelent első recenzió (*Neue Zürcher Zeitung*, 2005. márc. 12.) épp a Stabilitási és Növekedési Egyezményről szóló részt emelte ki. Hasonlóképp a második, a *hvg online* 2005. március 23-i számában megjelent ismertetés is a növekedés lassulására vonatkozó, azaz a gazdaságpolitikai üzenetet hangsúlyozta. A harmadik, az *Economist*, 2005. jún. 25. (Meet the neighbours melléklet 3. o.) is az egyensúlyhiánnyal és az EU-val kapcsolatos kritikai gondolatokat használja (a lapra jellemző közvetett formában).

⁴ *Matolcsy György* (2005) például az állam szerepének liberálisok általi újrafelfedezését tartotta említésre méltónak az angol kiadást értékelő alapos bírálatában.

- Doiier, D. (2005): Globalization, poverty and inequality since 1980. *World Bank Research Observer* 20. évf. 2. szám, 145–176. old.
- Fukuda-Parr, A. (2004): Millennium development goals: why they matter. *Global Governance*, 10. évf. 4. szám, 395–403. old.
- Kenny, C. (2005): Why are we worried about income? Nearly everything that matters is converging. *World Development*, 33. évf. 1. szám, 1–20. old.
- Matolcsy György (2005): Tizenöt éves mérleg. *Heti Válasz*, 5. évf. 24. szám, 47. old.
- Olson, M. (1987): Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (az eredeti 1982-ben jelent meg).
- O'Rourke, K. (2002): Globalization and inequality: historical trends. In: Pleskovics, B.–Stern, N. szerk: *Annual Bank Conference on Development Economics, 2001/2002*. Oxford – Washington: az Oxford University Press for the World Bank kiadása a Világbank számára, 39–61. old.
- Ravallion, M. (2003): The debate on globalization, poverty and inequality: why measurement matters. *International Affairs*, 79. évf. 4. szám, 739–754. old.
- Szapáry György–von Hagen, J. szerk. (2004): Monetary Strategies for Joining the Euro. Cheltenham (Glos) Anglia és Northampton (Mass) USA: Edward Elgar Publishing Co.
- Todaro, M.–Smith, S. (2003): *Economic Development*, 8. kiadás. Boston: Addison Wesley.
- World Bank (2005): *World Development Report, 2005*. Oxford–Washington: az Oxford University Press kiadása a Világbank számára.

2. MIVÉGRE ÍRJUNK KÖNYVET?

Manapság korszerűtlennek tűnik mindaz, ami három-négy lazán gépelt oldalnál hosszabb terjedelmű, vagy amiről nem lehet – nem érdemes – 40 másodperces tévéklipben szólni. Az idő múlásával azonban egyre többünkben munkál az az igény, hogy összegezzük, mivel is lettünk okosabbak a rendszerváltás kezdete óta eltelt másfél évtizedben. Erre szorít a szerző személyes története is, de a világ közgazdaságtanában a 2000-es években végbemenő – sokak szerint paradigmaváltással fölerő – átalakulás is. Az effajta számvetés a közgazdaságtan és a társtudományok, de talán a szélesebb közvélemény érdeklődésére is számot tarthat. Pusztán az idő múlása – a természettudományokhoz hasonlóan – okot és alkalmat adhat a rég megválaszoltak tetsző kérdések újbóli fölvetésére, az újabb ismeretek, újabb és a régi módon nehezen értelmezhető jelenségek megfigyelésével. Mivel tehát nincsenek „egyszer s mindenkorra eldöntött” kérdések, érdemes tudásunkat ismételten megszerezni. E könyv szerzőjét a közép-európai országok gazdasága és társadalma, azok átalakulása és eredményessége foglalkoztatta az elmúlt negyedszázad során, méghozzá a világgazdaság egészének összefüggésébe helyezve.

Az előzményekről és a háttérismeretekről

Jó két évtizede könyvként is megjelent kandidátusi értekezésemben (Csaba, 1984) az tűnt az „idők kérdésének”, hogy a szovjet tömb gazdaságai túlélhetik-e a világgazdaság, a technológia és a világ pénzügyeinek korszakos átrendeződését, s ha igen, milyen állapotban. Az igazán meglepő – mai tudományos zsargonban: *puzzle* – az volt, hogy a nyilvánvaló és sokrétű elmeszesedés ellenére a rendszer viszonylag működőképes maradt. A nyilvánvalóan ésszerűtlen és hatékonyságellenes megoldások összeomlásának semmi jele sem volt. Logikailag kikezdehetetlen volt az egykori bécsi, majd chicagói professzor, Ludwig von Mises (1920) fölismerése arról, hogy tőkepiac híján egyetlen gazdasági rendszer sem működhet sokáig, mert a szűkös forrásokat értelmetlenül használják föl, és ezért történelmileg pusztulásra van ítélve, belső ellentmondásai alapján. E fölismerés gyakorlattá válásának azonban akkor, a rendszer működésének

... meg semmi jele nem volt. Vagyis a tervgazdaság nem om-
lott össze, különösen nem oly gyorsan és automatikusan, mint az a fundamen-
tális bírálatból következett volna. A rendszer – különféle egyszeri tényezők és
koherens volta miatt – jó hét évtizedig, egész 1989/1991-ig még működött (az
okokról ld. *Hanson*, 2003 visszatekintő elemzését). A közel negyedszázada írt
elemzésünkben – a kor bizantinus nyelvezetén – azt állítottuk, hogy a rend-
szerben a feszültségek halmozódnak, azok szokásszerű megoldásának tartalé-
kai kimerültek. A világgazdaságba történő erősödő beépülése veszélyek forrá-
sává vált a rendszer számára. Mire a kötet angol nyelven is megjelent (*Csaba*,
1990), e felismerések már a gyakorlatot formálták. Előrehaladott állapotban
volt a KGST-kapcsolatok dolláralapra helyezése és így de facto fölszámolása,
sőt a gazdasági válság békés politikai rendszerváltozássá terebélyesedése is.
Az események *fölgyorsulásával* olyan új helyzet teremtődött, amiben a régi idő-
szak paraméterei megváltoztak, kérdései értelmüket veszítették, és teljesen új
feltételrendszerben vetődött föl a világgazdaságba épülő, versenyképes és jó-
léletet teremtő gazdaság kérdése.

A kilencvenes évek közepén, a rendszerváltozás első szakaszának lezárultá-
val három új *puzzle* várt megfejtésre. *Egyfelől*: a régi rendszer fölbomlása azt is
jelentette, hogy az általa megjelenített torzulások, hatékonysági veszteségek
megszűntek. Ezért a térség lakossága, de a főáramú elemzések is (pl. *Collins-
Rodrik*, 1991) *azonnali jólétnövekedést* vártak. Ez logikus, amennyiben a torzulá-
sok megszűnte eleve jólétnövekedést vártak. Ugyanakkor ebben a megközelítésben a tág
értelemben vett intézményi tényezők szerepe alárendelt, a fejlődés – a kor
többségi nézetéhez illően – a termelési tényezők kombinációjának függvénye
csupán. A valóságban ezzel szemben a régi rendszer fölbomlásából adódó fe-
jletlenség, az intézményi légüres tér és az egymásra rakódó tényezők sorozatá-
ból adódó visszaesés, leépülés vált meghatározóvá. Mi több, az utóbbi folya-
mat sokkal tovább tartott és mélyebbnek is bizonyult, mint azt a korabeli fő-
áramú elméleti és a gazdaságpolitikai tanácsadó irodalom várta. Ebből a han-
gulatból sarjadt a „rendszerváltás válsága” tézis (*Köves*, 1992; *Lavigne*, 1995; *van
Brabant*, 1998). A 90-es évek túlnyomó részében uralkodó szakirodalmi állás-
pont ellenében azt próbáltam igazolni (*Csaba*, 1994), hogy a folyamat pályafüg-
gősége és intézményi tételezettsége okán elkerülhetetlenül sok éven át elhúzó-
dó volt, mert egyikben sem lehet – sem elvileg, sem gyakorlatilag – hetek vagy
hónapok alatt változásokat várni.

A könyv *második* feladványa abból adódott, hogy a korabeli meghatározó
közgazdasági irodalmat mily kevésbé mozgatta meg az az eseménysorozat,
ami pedig az emberiség történelmének egyik legnagyobb jelentőségű fordul-
lata volt. Mint *Djankov* és *Murrell* (2002, 740–741. old.) joggal megjegyzi, ez
annál meglepőbb, mert az átalakulással a közgazdaságtanból legtöbbször
hiányzó kísérleti ellenőrzés lehetősége is megnyílt. Ez azonban nem hatotta
meg a kor szereplőit. A legtöbben úgy vélték, hogy a rossz tankönyvek helyett
jó tankönyvekből kell tanítani (ez igaz), továbbá a torz intézmények helyett
másutt bevált, jó intézményeket kell bevezetni (ez is igaz), és ennyi lenne az
egész (ez már a legkevésbé sem igaz). Az uniós csatlakozás is küszöbön álló-
nak tűnt, többnyire a 90-es évek közepére várták. Ebben a metszetben a belé-

pés miatt amúgyis nélkülözhetetlen intézmény- és politika-átvétel a megoldás
rövid és fájdalommentes útjának tetszhetett (*Portes*, 1991). Bár ez mai szemmel
talán a szakmai tunyaság jelének tűnhet, nem árt emlékezni a következőkre.
1. Az uniós csatlakozáshoz valóban számos megoldást egyszerűen át kellett
venni, a jegybanki függetlenségtől a környezetvédelmi normákig. 2. A szám-
viteli botrányokat követően nemhogy gyengült volna, de erősödött az élen-
járók megoldásainak kész átvételét (benchmarking) szorgalmazó megköze-
lítés, és korántsem csak az üzleti tudományokban. Ezzel szemben a korábbi
könyvemben azzal érveltem, hogy a folyamat történetileg és összefüggéseiben
egyei, és ezért *eredetibb megoldásokat* igényel. Egy évtized múltán, különösen
a „jó kormányzás” elveinek általánossá válásával, érdemes ezt a kérdést újra
föltenni.

Végül a *harmadik* paradoxon abban állhat, hogy megvizsgáljuk: igaz-e, hogy
a rendszerváltozás előrehaladtával, különösen pedig az uniós csatlakozás és
az „európaizálódás” folyamataiban az átalakult országok *elvesztik poszt-
kommunista sajátosságait*, mi több, esetleg ez már meg is történt. Ebben a meg-
közelítésben a sikeres országok egyre jobban hasonlítanak más, hasonló fej-
lettségű, szintén sikeres államokra, mint egykori szocialista sorstársaikra.
Az utóbbiak közül pedig a sikertelenek egyre jobban emlékeztetnek azokra
a szegény országokra, ahol az állam kudarca és a piaci kudarcok egymást erő-
sítő módon ördögi kört alkotnak (más néven ez az elmaradottság csapdája).
A pálya elhagyhatóságával kapcsolatban akkoriban a kételyeim voltak erőtel-
jesebbek.

Tíz év elteltével már tudható, hogy tíz egykori szocialista ország – Málta és
Cyperus társaságában – legkésőbb 2008-tól az EU tagja. Ebből természetesen
nem következik az „egyetlen helyes átalakulási pálya” tézise. Hiszen az a tény,
hogy nem mindnyájan ugyanolyan gyógymódra szorulunk, csak a hely- és
időbeli összefüggések figyelmesebb tanulmányozására serkent. Ma már a
nemzetközi szervezetek gondolkodását formáló közgazdasági gondolkodás-
ban (*Krueger*, szerk., 2000; *Meier-Stiglitz*, szerk., 2001) is meghatározó szerepre
jutott a helyzet sajátosságainak mérlegelését, az általános összefüggések alkal-
mazásának mikéntjét, a helyzet adta eltérések figyelembevételét szorgalmazó
közelítés. A 2000-es években, ha a legnagyobb kiadók és a vezető folyóiratok
termését tanulmányozzuk, egyáltalán nem panaszkodhatunk arra, hogy ne for-
dítanának bőséges figyelmet a fentiekben felsorolt kérdések formális és intéz-
ményi megközelítésű elemzésére.

Így pedig *új rejtőnyek* megfejtésére kell vállalkoznunk. Egyfelől a rendszer-
váltás sikereit és kudarcait *egyazon elemzési keretben* kell értelmeznünk. Ez
moglehetősen ritka,¹ mert a jellemző a sikertörténetek főáramú, a kudarcok
strukturálista – régi intézményi szemléletű – értelmezése. Másodszor a *kínai és
az orosz* fejlődés, úgy tetszhet, cáfolja az immár főárammá váló új intézményi
megközelítést. Hiszen mindkét esetben tekintélyelvű politikai rendszer piaci

¹ E ritka kivételek közül említhetjük *Blanchard* (1997), *Falcetti* és társai (2002), valamint *Roland*
(2002), legújabbban *Papava* és *Beridze* (2005) és *Kornai János* (2005) írásait.

lasággal társul, a gazdasági döntéseket egyre inkább sok központban, vagy arapítási szempontok szerint hozzák. Egyre nő a külföldi működő fejlesztéspolitikai és szerkezetformáló szerepe is. Végül feltűnő az is, y a rendszerváltási irodalom egyre inkább fejlődés-gazdaságtani ele- kel és témákkal telítődik (Ofer, 2001). Ez különösen a lényegesen nagyobb ú kudarctörténet elemzésére igaz. Eközben a szórványos sikertörténe- na már – intézményi és tematikai szempontból egyként – jórészt az euró- anulmányok részévé váltak. Mindeme – és más – új kérdések indokol- k az új összegzést, a részleteken fölül emelkedő összkép fölvezolásának ré- t.

indenképp megfontolás tárgyává kell tennünk, hogy mi vezet a gazdaság : növekedéséhez és annak hiányához, a fejlődés pénzügyi fönntarthatóságához nak hiányához, mitől gyökereznek meg a civilizált piacgazdaság intézmé- egyes országokban, és maradnak hosszabb távon is felszíni, nyúlványsze- enségek más esetekben. Végül mitől van az, hogy egyes országokban ha- iányok híján is teret nyer a jó kormányzás, más esetekben a hagyományok íre sem történik ez meg. A nemzetközi vitákhoz kötődő fönti kérdésfölve- zony nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a száműzni kívánt politikai risszatér a közgazdasági elemzésbe, méghozzá az utóbbi szerves részévé . A Walras és Samuelson fémjelezte irányzat ellenében visszatérőben van ézményi és a politikai tényezőket, a közöségi választásokat és a mikro- ómiai döntések szabályrendszerét is elemzése tárgyának tekintő, széle- negközelítés. 2005-ben például az Amerikai Közgazdasági Társaság – ha- ányosan irányt szabó – plenáris előadását, a R. Ely Lecture-t nem más ta, mint a régi intézményi iskola meghatározója, Oliver Williamson (2005). c hatására – a Journal of Economic Literature és az összes nagy nyugati ki- atalógusainak tanúbizonysága, valamint több vezető kutatóegyetem tan- ainak megnevezése szerint – visszatért a „politikai gazdaságtan” kategó- unnak a kommunista rendszerben betöltött apologetikus szerepe és ebből an bevetté vált lekezelése ellenére is.

n terem az új politikai gazdaságtan?

itikai gazdaságtannak az angolszász és a német szakterületen azt a izelítést nevezik, amiben a főáramú paradigmán alapuló megközelítés znési eszköztár az intézmények és a közöségi döntések elemzésével . Nem célja a közgazdaságtan alapjainak fölszedése, más tudomány- : paradigmáival történő fölvaltása. Célja viszont a közgazdasági meg- és kiterjesztése és a politikai-intézményi tényezőkkel történő kiegészí-

el a társadalomtudományokban kevésbé szigorú a fogalomhasználat és izési keret, mint a természettudományokban, érdemes a meghatározás- denünk. Amikor a 18. században a közgazdaságtan kivált az államtudo- k sorából, már csak eredete okán is politikai vagy nemzetgazdaságtanként ta meg önmagát. Ezzel is kiemelte azt, hogy nem a gazdálkodás, mai

szóval a mikroökonómia és az üzleti tudományok kérdéseivel foglalkozik. Igaz, legkésőbb Walras föllépése óta a mikroökonómiai alapozás és a módszer- tani individualizmus teret nyert. A szakma fő árama azonban Alfred Marshall és John Maynard Keynes nyomán a makro- és a mikroközelítés elváltásának alapján állt. A modern makroökonómiát általában Keynesre vezetik vissza. Épp ezért a Robert Lucas (1996) vezette monetarista „ellenforradalom” diadalittasan jelenti ki a „makroökonómia végét”.

A Nobel-díjas tankönyvíró, Paul Samuelson munkásságához kapcsolódva előbb az oktatásban, utóbb az elemzésekben is túlsúlyra jutott a Robert Lucas² és Gary Becker Nobel-díjasok nevéhez köthető technikai, formalizált megkö- zelítés. Ez a fordulat nem pusztán azt jelentette, hogy a közgazdaságtan más társadalomtudományoknál nagyobb mértékben alkalmaz matematikai elem- zési eszköztárat, hanem azt is, hogy e módszertani fordulathoz is kötődően egyre jobban elkülönül más társadalomtudományoktól. Ez egyebek mellett azzal függ össze, hogy a tudományszak önértelmezésében egyre nagyobb sze- reptet kapott a módszertani igényesség és a mennyiségileg mérhető eredmények- re való törekvés. A Samuelson és Nordhaus (1988) magyarul is több kiadást megért tankönyvének címéből eredően elterjedté vált közgazdaságtan megne- vezés épp azt jelzi, hogy a szakma szándékosan elhatárolódik a többi, „puha” társadalomtudománytól, és különös jelentőséget tulajdonít a szigorú mód- szertannak. Lucas nyomán erősödik a makroökonómia mikroökonómiai meg- alapozásának igénye, vagyis az, hogy a nemzetgazdaságra vonatkozó állítások és föltevésék többnyire a mikroökonómiában igazolt tételekre, premisszákra, összefüggésekre legyenek visszavezethetőek. Ez közelebből azt – is – jelenti, hogy az egyes föltevéseket, megállapításokat úgy kell megfogalmazni, hogy azok formalizálhatók legyenek. Másfelől az elemzésben következetesen ér- vényesíteni kell a módszertani individualizmust. Ez utóbbit a legkövetkezete- sebben az 1983. évi Nobel-díjas Gary Becker képviseli, aki úttörő munkássá- gában a mikroökonómiailag megalapozott közgazdasági megközelítést az emberi tevékenység szinte teljes spektrumára kiterjesztette (erről és különö- sen átütőnek bizonyult hatásáról I. Lazear, E., 2000 nagyívű irodalmi áttekin- tését).

A közgazdasági főáram öntörvényeit követő – több bírálója szerint öncélú- vá is torzuló – megközelítése azonban kétségkívül olyan elméleti keretet ered- ményezett, amiben az egyébként véletlenszerűnek és kaotikusnak tűnő folya- matok értelmezésére is képes, mint például a tőzsdei árfolyamok alakulása, vagy maga a káosz elmélete. Másfelől a közgazdaságtan – természete szerint egyre elvontabbá váló, azaz csak szigorú előföltevésék és következetes eljárások mellett érvényes – tételei és következtetései egyre gyakrabban szembekerül- tek az üzleti és politikai gyakorlat, különösen a válságkezelés idején kikény- szerülő megoldásokkal. Ez szélsőséges módon jelentkezett a Long Term Capi- tal Management befektetési alap 1998. őszi csődjében, melynek az előző évi

² A Lucas-féle „ellenforradalom” értelmezéséhez és a „makro haláláról” lásd Király Júlia (1998) időtálló áttekintését.

gazdasági Nobel-díjasok egyike volt az egyik vezető tanácsadója és part-

nél is több nehézség adódott azonban akkor, amikor az elméleti fölismerést közvetlen alkalmazható gazdaságpolitikai ajánlásokká formálták, amit Williamson (1994, 17–19. old.) nyomán *washingtoni konszenzusnak* kereszteltek. A szigorú feltételek közt érvényes megállapításokból ugyanis, gyakorlati közvetítő lépéseket is mellőzve, közvetlen gazdaságpolitikai tanácsok lettek. Mint előző könyvünkben is, de a londoni Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) éves szemléjében, a *Transition Report*-ban közölt szerkesztés és intézményi mutatók alakulásából is látható, ez sokszor nem vezetett eredményre. E tapasztalat alapján az ezredfordulótól kezdve immár a nemzetgazdasági intézményekben is, meg a szélesebb tudományosságban is közönségesnek mondhatóvá vált az a fölismerés, hogy minden közgazdasági megállapítás érvénye *kontextus-függő*.

Általánosan fogalmazva: az elvont közgazdasági tételek a gyakorlatban a széles körben vett *intézmények közvetítésével* érvényesülnek vagy alakulnak át. Például a rögzített árfolyam szerepét és hatását nem érdemes önmagában megítélni. Hasonlóképp ma már aligha kérdéses, hogy a magántulajdon általánosítása minden fejlettségi szinten eredményesebb, mint a közösségi tulajdon általánosítása a vegyes formák. Ennek érvényre jutásához azonban a gyakorlatban a szabályozási lánc és kiterjedt föltételrendszer szükséges (e kérdésre még később visszatérünk). A *gazdaságpolitikai reformok irodalma* egyre kiterjedtebbé és az 1980-as évektől kezdve egyre gyakrabban kényszerült az intézményi tényezőkre, a társadalmi értékviselkedés és a társadalmi preferenciák kérésére is beépíteni elemzésébe. Ez utóbbiak a matematikai modellekben észlelhetetlenül tűnnek, többnyire el is vonatkoztatunk hatásuktól. A gyakorlatban azonban ez az út nem járható. Az idő múlásával azonban a közgazdasági elemzésnek is nyitnia kellett a társtudományok felé. Ezt meg is tehetette, épp a *szükségességre törekvő, azt biztosító módszere és eszközrendszerének okán*. A 2002. évi Nobel-díjjal elismert Kahneman és Tversky (1979) például lélektani és tapasztalati alapon magyarázatot ad arra, hogy a kockázatvállalás és a kockázatkezelés a gyakorlatban miért nem szimmetrikus, ahogy az a matematikában megvárható volna.⁴ Egy másik Nobel-díjas, Reinhard Selten (1998) még meszt meg, amikor arra hívja föl a figyelmet, hogy a *tapasztalatban megfigyelt*

természetesen nem értékeli le Myron Scholes és Robert Merton szakmai teljesítményét. Az ugyanis nem annyira az orosz pénzügyi válságnak vált áldoztatává, hanem inkább az áldozó és természete szerint előre láthatatlan átglyűrűző hatásnak. Mint Pálosi-Németh Balázs föltételezését, az LTCM-nek egyáltalán nem is voltak orosz kötvényei, ezzel szemben már az oroszországi nehézségekkel szembesült. Az átglyűrűző hatás hirtelen, előre nem látható mértékű volt, és nem következett az orosz piac/orosz kötvények amerikai piaci részesedéséből, hanem az oroszországi válság lehetséges mértékére vonatkozott, és kockázatkezelési szempontból számos tanulsággal szolgált. Ez azonban gyakorlati, üzleti viteli kérdés, ami természetesen nem mérhető tudományos mércével. Bővebben e kérdésről l. Edwards (1999) cikkét. Meglepő módon ezek a fölismerések jórészt épp a tőkepiacok működését elemző közgazdasági figyelmet keltették föl (Barberis-Huang-Santos, 2001). Kahneman munkásságának átfogó elemzését lásd Hámori Balázs (2003) cikkében.

racionális; mind a gazdaságpolitikában, mind a napi/üzleti gyakorlatban jelentősen eltér a matematikai modellezhetőség érdekében szokásossá vált föltételezettől. E – korlátozott racionalitást követő – magatartásmintákban az ítéletek jórészt pontatlanok, konvenciókat és kerekítéseket, hüvelykujj-szabályokat követnek, nem valószínűségi változókat, és legkevésbé sem jellemzi a reciprocitás.

A közgazdaságtan tehát – a bevezető tananyagoktól eltérően – nem eleve adott tételeket alkalmazó, vagyis statikus, hanem gyorsan és érdemi vonásaiban fejlődő tudományág. Az önfejlődés és a gyakorlattal való termékeny kölcsönhatás szempontunkból több újdonságot is hozott. A 20. század egészének közgazdaságtanát az intézményi viszonyok háttérbe szorítása jellemezte, a történelmi és kontextus-függő elemekkel egyetemben. Előtérbe került a módszertani szigor és egyeduralmukodóvá a koherencia szempontja, ezzel szemben a társadalmi relevancia szempontja leértékelődött (l. bővebben Baumol, 2000 áttekintését). Ezzel szemben az elmúlt negyedszázadban a fejlődő országok többnyire sikertelen gazdaságpolitikai reformjainak tapasztalata az ellenkező irányú elmozdulásra vezetett. A többi társadalomtudomány – és némely természettudomány – ismereteinek beépítése, az üzleti és a döntéshozói körökkel való erőteljesebb együttműködés kölcsönös igénye és kényszere szükségessé tette, hogy a politikát, a társadalmi döntéseket ne tekinthessük többé fekete doboznak. A közgazdasági paradigmán belül maradván be kellett építeni a társadalmi és az üzleti döntéseket, a közösségi választásokat, a jórészt jogszabályok alkotta játékszabályrendszer hatását. Ez az új politikai gazdaságtan, ami nem kívánja, nem is tudja „leváltani” a főáramú közgazdaságtant, hanem kiegészíti azt (bővebben l. Saint-Paul, 2000; Hibbs, 2001; Csaba, 1999). Ez az irányzat tehát beépíti az intézményi, társadalmi, nem mérhető, de fontos összefüggéseket a közgazdasági elemzésbe, kihasználva a főáram rugalmas integrálóképességét.

Érdekes fölhívni a figyelmet, hogy a nemzetközi kapcsolatok tudományágában hasonló fordulatra került sor, lényegében párhuzamosan. Az 1960-as évek átfogó „nagy elméletei” helyére egyre inkább a közgazdasági fölismeréseket is alkalmazó irányzat lép. Teret nyer a racionális választások elmélete és a *homo oeconomicusra* építő elméleti keret. Az amerikai nemzetközi kapcsolatok irodalmát áttekintő Richard Higgott (2005, 2. és 4. fejezet) az új politikai gazdaságtant *tudományszakként és elméleti irányzatként értelmezi egyszerre*. Ebben a fölfogásban az új politikai gazdaságtan a racionalitási elvvel magyarázott (azaz közgazdaságilag értelmezett) politikatudomány, a közösségi választások elmélete és a jogaiba visszahelyezett gazdasági tényezők magyarázó erejének viszatérését jelenti, ami az 1970-es évek vége óta figyelhető meg.

Fölmerül a kérdés, hogy a nemzetközi kapcsolatok új politikai gazdaságtana egyet jelent-e azzal a törekvéssel, amiben a hagyományos társadalomtudományi paradigmák és a posztmodern áramlatok képviselői megpróbálják visszahódítani azt a területet, amit a közgazdaságtan épp azáltal hódított el tőlük, hogy általánosításra és formalizálásra alkalmas módon fogalmazza meg a kérdéseket. Az utóbbi megközelítéssel pedig kizárható a sehová sem vezető megállapítás, a semmibe vivő, kizárólag a kijelentések jelentéstanára összpontosító köldöknézés. Ezzel szemben a magát közgazdaságinak tudó elemzések során

szettudományokkal egybevágóan – igazolható vagy cáfolható állításo-
legfogalmazni. Utóbb ezeket empirikusan – kísérleti vagy más tapasztal-
a, logikai elemzéssel vagy matematikai levezetésekkel – igazolni vagy
ni is lehet. Nos, a fenti alapvetést – az akadémiai közgazdaságtan egé-
ző alapállást – *elvető* megközelítés erőteljesen jelen van a hasonló né-
elő folyóiratokban és az ezek által gondozott könyvsorozatokban
1 a *Review of International Political Economy*, a Carfax által kiadott *New
conomy*, továbbá a *Review of International Studies* és az újabbkeletű
ial Policy egyértelműen a közgazdasági „imperializmus” visszaszorí-
ben tevékenykedik. Ennek ellenére, mint *Richard Higgott* főntebb idé-
ében részletes irodalomáttekintéssel igazolja, az Egyesült Államok
ni irodalmában kialakult *új politikai gazdaságtan* ugyan elismeri az in-
és a közösségi választások jelentős szerepét, mégis a *liberális hagyó-
mába illeszkedik* (egyebek mellett módszertanában érvényesülő indú-
us okán). Ez pedig – az újabb közgazdasági elemzésekhez hasonló-
lenti, hogy a tudományágak közös elemzése a magától értetődő kö-
ek közé került.

zdasági térfélre visszatérve érdemes fölidéznünk a *William Tabb*
l a *tudományág két kultúrájaként* jellemzett folyamatot. *Tabb* nagyívű
éneti áttekintésében bebizonyítja, hogy az egyetemi előmenetek és
ak tekintetében főárammá vált formalizált megközelítés mellett – és
ngve – *hasonló erővel* volt és van jelen az intézményi közgazdaságtan
ralizmus is a 20. század egészében. Sőt, az sem kétséges – például
ak vagy a hivatkozások alapján –, hogy a társadalomtudományok-
an és a közgazdaságtanban konkrétan az igazi nagy áttöréseket a
lfogásokból építkező, azaz *heterodox* megközelítések hozták. Ha pe-
akkor a formalizált megközelítésnek az ezredfordulóig megfigyelt
ólagos jelenléte a vezető szaklapok és tanszékek kínálatában *inkább
umlatnak, semmint tudományos értékítéletnek tekinthető*.⁵

ültban tartott budapesti előadásán *Reinhard Selten* (2005) külön is
gy szinte minden gazdasági döntés, ha azt a megfigyeltekkel össz-
ó, vagyis empirikusan alapozott elmélet keretében értelmezzük, a
kelések, az értékítéletek, a másik viselkedésével kapcsolatos *váram-
m* mennyiségi jellegű értelmezések, azaz *nem optimalizálás* eredmé-
létre. Ekkor pedig – tehetjük hozzá – nemcsak megengedhető, de
n a társudományoknak e „puha” tényezők mibenlétére és alakú-
kozó eredményeinek szerves *beépítése* a közgazdasági elemzésbe.
biológia, a szociológia és a politikatudomány beépítése tehát nem
egenné, nem visz az adott diszciplína keretein kívülre, ha *kellő kö-
és módszertani, tartalmi igényességgel* – nem pedig az utóbbi hiánya-
azzuk. Amennyiben a tudományos értékítéletet a tudománymetria

mánytól az irodalomtudományig és természetesen a közgazdaságtan ősi tárgyát
ji és befektetői magatartásig terjedően nehéz lenne olyan területet föllelni, ahol a
ormáló szerepe kérdéses volna.

minden területen alkalmazott módszereivel kívánjuk megalapozni, és az isko-
lateremtő hatást a követők publikációinak számával és hatásával, az idézett-
séggel és az impakt faktórral mérjük, nehéz lenne kétségbe vonni a főáramon
küül rekedt szerzők széles körének befolyását. Elég talán, ha a már-már agyon-
idézett szerzők közül *Mancur Olson*, *Friedrich August von Hayek*, *Kornai János*,
Lord Peter Bauer (*Bauer Péter*), *Walter Eucken*, *Albert Hirschman* vagy *Amartya Sen*
munkásságára utalunk, akik nem pusztán a Nobel-díjak odaítélése (vagy hiá-
nya) alapján lennének nehezen kizárhatók a közgazdasági szakma eszmetörté-
netéből.⁶

A fentiek szerint az új politikai gazdaságtan művelésével – bizarr elnevezése
ellenére – nem tévedünk járatlan utakra. A 20. század második felében ugyan-
is számos iskolateremtő közgazdász járt ezen az ösvényen. Elég talán elsőként
James Buchanan (1992) munkásságára és Nobel-díjára utalunk. Az általa meg-
honosított közösségi választások elmélete az európai földrészen alkotmányos
politikai gazdaságtan néven ismert jobban. Ezen irányzat gyűjtőhelye – az óceán
mindkét partjáról – a *Constitutional Political Economy* című negyedéves lap. Itt
a freiburgi hagyományokat követve a közgazdasági és a jogtudományi megkö-
zelítések ötvöztésére törekednek. Az európai szárazföldön a legnagyobb pél-
dányszámú és legtöbbet idézett lap a svájci *Kyklos*, amely büszkén vállalja, hogy
az egyetlen, társadalmi relevanciára törekvő közgazdasági lap, amit – 2000
őszén kelt irányvonala szerint – kizárólag a szerzők írnak, nem a lektorok.

Hasonlóképp tudományág-köziség jellemzi a legtöbb nemzetközi politikai
gazdaságtani folyóiratot is. A hagyományos terminológiában jobboldalinak
számít a libertinus elveket megfogalmazó és e szellemű elemzéseket közlő
amerikai *CATO Journal*. Ezzel szemben a hagyományos baloldaliság hatja át a
fejlődésgazdaságtan két vezető fórumát, a *World Development* című havilapot
és a *Third World Quarterly*-t. Más irányultságú a *Journal of Development Econo-
mics* – elsősorban a főáram módszertanilag igényesebb megközelítéseinek ad-
teret, amennyiben azok témája a fejlődő vagy a feltörekvő piacok gazdasága.
És ismét más vizeken evez az egyik legtöbbet idézett lap, a negyedévesként in-
dult és már csaknem havi rendszerességgel megjelenő *World Economy*, ami gaz-
daságpolitikai vitaforumként határozza meg magát szerkesztőségi politikájá-
ban. Az elmúlt évek során ezzel együtt is számos *elméleti igényű* összegzést,
módszertani anyagot és a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) időszakos keres-
kedelempolitikai elemzéseit-ellenőrzéseit, vagyis a laikus érdeklődéstől meg-
lehetősen távol álló *alapvetéseket* is megjelentetett. Számos, az új politikai gaz-
daságtan zsánerébe tartozó írás jelent meg az elmúlt években folyamatosan az
Amerikai Közgazdasági Társaság két, irányadónak számító negyedéves lapjá-

⁶ Ezzel szemben a főáramú közgazdasági elemzésekre sok esetben jellemzővé vált a meglévő
eredmények csekély módosítására, az ismeretközlés helyett pusztán magára a *megjelenésre* való
törekvés. Így pedig a hivatkozások – köztük a kritikai hivatkozások – száma végesen megritkult.
Ezt a svájci *Kyklos* hasábjain a „fekete lyukak a közgazdaságtanban” témájú vita 2001–2003 során
sokoldalúan bemutatta. A fekete lyuk ebben az esetben a senki által soha nem idézett írásokat je-
lenti, ami a vitázók többsége szerint a kutatásra fordított pénzek elfecsérlésének bizonyítéka a
társadalom egészének szempontjából.

at közlő *Journal of Economic Perspectives* hasábjain. A kiadó- és szerkesztést megért, szintén amerikai *Comparative Economic Studies* a korábbi keleti térségi tanulmányokról az új politikai gazdaságtanra helyezte át a fókuszát. Ennek megfelelően tágabb területről és erőteljesebb elméleti alappal rendelkező írásokat közöl.

Az intézmények meghatározó szerepét emeli ki legújabb kötetében egy mábel-díjas, *Douglass North* (2005), rámutatva arra, hogy az emberi megismerés és kifejezés sajátosságait föltáró újabb biológiai kutatások véglegesen átdóttá és avítottá teszik a newtoni mechanika alkalmazására és ennek matei eszköztárára építő formális megközelítéseket, már az elemzés kezdeti an, nem pusztán az alkalmazás során. Hasonlóképp a 2001. évi közgaz-Nobel-díjasok közül *George Akerlof* és *Joseph Stiglitz* is régóta arra építetléleteiket, hogy a gyakorlatban a tökéletlen informáltság a jellemző eset, n pusztán a modellek alkalmazására, hanem működésére nézve is erővetkezményekkel jár. És ne feledkezzünk meg az egyik első Nobel-dí-*enneth Arrow*-ról sem, akinek munkásságában a demokrácia modelleársadalmi jóléti függvény létének cáfolata, a jóléti gazdaságtan és a p-iválasztódás elemzése mind kiemelt szerepet kapott.⁷

Ámára sokan vitatják az általunk választott terminológiát és téma-körül-
st. Az új intézményi közgazdaságtan képviselői például meg kívánják
a régi institucionalisták és a főáram közti vetélkedést.⁸ Maguk közt
sokszor nagyobb eltéréseket tűrnek meg, mint ahogy az egyes irány-
a főáram, illetve az egyes irányzatok és a régi intézményiek közt meg-
ő. A továbbra is jelen lévő strukturalista és neomarxista megközelíté-
nt a régi intézményi iskola keretébe tartoznak, számukra eleve csak a
ikai gazdaságtan értelmes, a főáram pedig egészében *elvetendő*.

Ilunk *használt értelemben* tehát az új politikai gazdaságtan az amerikai
ízi kapcsolatok irodalmában és a világ közgazdasági irodalmában ki-
rtalmat és megközelítést jelent. Az európai földrészen ez a német
ális hagyományt követi, amit a névadó *ORDO* évkönyv mellett egy
könyv, a *Jahrbuch der Neuen Politischen Ökonomie* is életben tart. Mind-
a gazdasági rendszerek kérdése áll a középpontban, az elmúlt évek-
alizáció és az EU kérdéskörével bővítve, történelmi háttérre is tekin-
közgazdasági elemzéseket közölve, amelyek közös vonása a liberá-
ypiaci közelítés és az intézményi tényező hangsúlyozása. Az új poli-
aságtanban a közösségi választások, például: a magas adók – magas
szolgáltatás; avagy az alacsony adók – erős öngondoskodás közti

daságtan legelismertebb művelőiről olvasható ismertetőket és műveik kimerítő for-
(kötjük a magyarul olvasható írások föllelhetőségét) adja közre a *Bekker Zsuzsa* (2005)
ben nemrég megjelent hézagpótló kötet.
ek terepe volt egyebek mellett a Nemzetközi Intézményi Közgazdasági Társaság és
szervezet által 2003 szeptemberében a Corvinus Egyetemen rendezett konferencia,
mellett a Nobel-díjas *Vernon Smith* és *Douglass North*, valamint *Kornai János* is tartott
eredményeket ismerteti az *Acta Oeconomica*, 54. évf. 1. sz.

ívu jan terem az új politikai gazdaságtan?

választás is *endogén* tényező, nem a politika fekete dobozából, kívülről eredez-
tetik. Hasonlóképp az innovációs képesség, mind a műszaki-, mind a szerveze-
ti-, mind a termék- és végül a makrointézményi szinten endogén változó. Ez bi-
zony a politikai elemet jelenti, amit indokolt a megjelölésben is fölvenni. Annál
is inkább, mert amint az új intézményi iskola helyzetét és közgazdaságtanon belü-
li szerepét áttekintő elnöki előadásában *Paul Joskow* (2003), az MIT professzora
kiemelte, ez az irányzat különösen a gyakorlati, gazdaságpolitikai alkalmazásokban bi-
zonyult gyengének. *Joskow* a következő témákkal szemléltette állítását: a fejlődés
gazdaságtana, a vállalatirányítás, a globalizáció, a hálózati iparágak elemzése –
vagyis pont azokkal a területekkel, amelyek e könyv gerincét adják. Az új poli-
tikai gazdaságtan ezzel szemben épp az említett területeken mutat föl jó ered-
ményeket. A felfogást képviselő Yale-i professzor, *T. N. Srinivasan* (2001, 510. és
522. old.) a neoklasszikus politikai gazdaságtan fordulattal épp a mi megköze-
lítésünket írja le: az állam endogenizálását, a közösségi cselekvések és választá-
sok beépítését, méghozzá a standard elemzési keretbe, hogy annak elemzési és
szemléleti eszközeivel hozzunk létre új és használható eredményeket.

Végül ismételn utalnunk kell arra, hogy az angolszász szakirodalomban
több szerző a *mienktől eltérő értelemben és tartalommal* használja az „új politikai
gazdaságtan” megjelölést. A nemzetközi kapcsolatok tudományágban sokan
küzdenek a „neoliberális paradigma” állítólagos egyeduralma ellen. A régi in-
tézményi megközelítés alapján művelt politikai gazdaságtant állítják szembe a
racionális várokozások/realizmus iskolával – színvonalas változata a nemrég
magyarul is megjelent *Gilpin* (2004) tankönyv. Ebben a felfogásban *nem gazda-
sági paradigmák* révén magyaráznak politikai folyamatokat, hanem politikatu-
dományi és/vagy szociológiai paradigmák alapján értelmeznek gazdasági je-
lenségeket. Így már az alapföltevések és a módszertan okán is bizonyos: más
eredményre juthatnak csak, mint a közgazdaságtan bármely ága, ami nem áll-
hat szöges ellentétben a főárammal. Ezzel együtt korántsem biztos, hogy az
említett megközelítés hívei föltétlenül a többiektől „balrább” állnának. Ennek
ellenére, az elméleti és módszertani megközelítés eltérése okán a mi elemzé-
sünk az efféle írásokból aligha meríthet. Azokkal nemigen találhat közös han-
got, hiszen mint említettük, áttekintésünk a szélesen (korszerűen) értelmezett
nemzetközi közgazdaságtan keretein belül marad. Így pedig a *Review of Inter-
national Political Economy* és a folyóirat szerkesztői által jegyzett, a neves
Routledge kiadónál megjelenő könyvsorozatban publikáló neomarxisták eleve
más elemzési keretben mozognak, hisz nem törekednek a főáram felismerési-
nek/eredményeinek alkalmazására (inkább cáfolatukra).

Hasonlóképp a Carfax kiadónál megjelenő *New Political Economy* című ne-
gyedéves lap szerzői is többnyire társadalompolitikai ihletésű gazdaságbírála-
tokra vállalkoznak. Utóbbi önértékén érdekes lehet, de sem szándéka, sem
eredménye nem köti a közgazdaságtan intézményes tudományosságához.
A legrégebbi és legrangosabb folyóirat, a *Journal of Political Economy* a chicagói
egyetem közgazdasági és üzleti (!) karának kiadásában és szerkesztésében jele-
nik meg. Értelemszerűen a 70-es évek elejétől egyértelműen a közgazdaságtan
főáramának fórumává vált. Manapság már csak ritkán közöl az általunk kör-
vonalazott témába vágó írásokat (bár hagyományosan, egészen a 70-es évek

közepéig, vagyis főnállásának első háromnegyed évszázadában nem ez volt a helyzet). Másrészt földrészünkön a holland Elsevier gondozásában, atlanti szerkesztőbizottsággal működik a *European Journal of Political Economy* című periodika, ami a mienknél többnyire elvontabb, a német és az angol szakterületen a „társadalomtudományok közgazdasági modellezése/elmélete” címen művelt írásoknak ad helyet. E folyóiratban nem törekednek a tudományköziségre, a társtudományok eredményeinek átvételére, hanem inkább a főáramú megközelítésben született elemzéseket terjesztik ki az afféle, szélesebb társadalomtudományi témákra, mint amilyen a bíróságok hatékonyságának vagy épp a szabadságjogoknak a gazdasági teljesítményre gyakorolt hatása, a nyugdíjrendszer és az adókerülés összefüggései. Ez értelemszerűen a mienknél egy fokkal *magasabb absztrakciós szintet* és a sajátos, feltörekvő piaci vonások háttérbe szorítását eredményezi. Saját fölfogásunk tehát a többieket nem pótló, azokkal nem versengő, esetenként átfedő műfaj, ami szervesen illeszkedik a nemzetközi közgazdaságtan *dokumentált* – nem pusztán némely tankönyvrők által *vélelmezett*, vagy egyes közösségek *önértékelésének* kivetítésére épülő – irányzataihoz, s abban pontosan elhelyezhető.⁹

Miért ne használjuk a „Kelet-Európa” és az „átmeneti gazdaságok” fogalmát?

E könyvben a fölemelkedő Európa és a *feltörekvő piacok* fogalmához ragaszkodunk. Ez utóbbi fogalom, mint annyi más, az új jelenségekkel együtt született meg, lényegében a gyakorlatban. Közismert, hogy a fejlődés gazdaságtana a második világháborút követően a *főárammal szembe forduló, radikális kritikai gazdaságtanként* született meg és alakult (l. *Waelbrokek*, 1998 és *Szentes*, 1999, II. és III. részben közölt összegzéseit). Ez az iskola a 40-es és az 50-es évtized normatív társadalompolitikai megközelítéseit alkalmazta, és a gyarmati rendből kiszakadt új országokat udvariasan „fejlődőknek” nevezte el. Valójában ezen országok úlnyomó része számára a valódi kihívást az *alulfejlettség* állandósulása jelentette.¹⁰ Ez a természeti környezettel, a társadalommal és a pénzügyi föltételekkel összhangban álló, vagyis a fenntartható fejlődés *hiányát* jelentette. A ténnyel szembeállva a hatvanas évek közepétől, nem utolsósorban az irányathoz kötődő országok vezetői, így *Nehru*, *Nkrumah*, *Nasszer* és *Tito* fémjelzte el nem kötelezettek” mozgalmában megfogalmazottak alapján a „harmadik világ” terminust vezették be. A kétezres években azonban, amikor a kétpólusú világrend pusztán történeti emlékké vált, harmadik világról beszélni az egyetlen zuperhatalom mellett értelmetlen volna. Az *OECD-n kívüli országok ugyanis min-mutatójuk szerint sokkal jobban különböznek egymástól, mint az OECD-országok*,

⁹ Figyelemre méltó érdekesség, hogy Hollandia egyik vezető közgazdasági folyóirata ma is a tematikánkat gondozó *Tijdschrift voor Politieke Economie*.

¹⁰ Mint *Higgott* (2004, 3. fejezet) kiemeli, ez az irányzat a neoliberalis és a marxista közelítések eni kétféle harcban született, ugyanakkor a szakterületen kívül, a főáramú tudományosság széről csak korlátozott figyelmet és elismerést kapott.

illetve a szegények az OECD-országoktól. Az atlanti szövetségen kívül eső országok között olyan nagy az eltérés, hogy azt semmiképp nem indokolt egyetlen átfogó fogalom – a fejlődő országok – használatával elfedni – hiszen a „fejlődők” közül Dél-Korea, Törökország és Mexikó már jelenleg is OECD-tag.

E realitásokat érzékelve a nyolcvanas évek pénzügyi válságait elemző irodalom vezette be a feltörekvő piacok (emerging markets) fogalmát. Ez azokra a nematlanti országokra vonatkozott, ahol a „fejlődő” jelző nem pusztán az elmaradottság udvarias megfogalmazását jelentette. Különösen a stabilizációs „műtétek” sikerét követően egy sor országban, így Chilében, Spanyolországban, Izraelben, Mexikóban, valamint Kelet-Ázsia gyorsan növekvő gazdaságaiban már üzleti, gyakorlati szempontból is értékelhetően olyan átalakulások történtek, hogy ezeket a piacokat nem lehetett többé egy kalap alá venni a széteső és a kvázi-országokkal. Míg egyes területek ellenőrzés nélkül maradtak, vagy épp a diktatúra miatt zilálódtak szét, esetleg polgárháborútól estek szét, mint Szomália, Afganisztán (a szovjet kivonulás után), az elsőként említett országcsoport fejlettségi szintje nöttön-nőtt, szakszóval konvergált az OECD-átlaghoz. Ez egyáltalán nem rövid távú, egyszeri tényezőknél tudható be, mint mondjuk az, ha valahol olajra lelnek. Mind a növekedés természete, mind a gazdaság szerkezete, versenyképessége közeledett a fejlettekéhez, még hozzá évtizedes szinten is. Így röviden *feltörekvőnek* nevezik azokat a piacokat, ahol a növekedés *trendértéke rendszeresen és jelentősen meghaladja az OECD-átlagot*, és emellett a fenntarthatóság és a modernizáció elemei is érvényre jutnak. Ebben a körben a fölzárkózás nemcsak álom, amint az a nacionalista vagy államelvű fejlesztési diktatúrák esetében; sőt a *legszegényebbek céljai, értékei* – így az életben maradás, az egészséges élet, a tanuláshoz való jog – is fokozatosan érvényre jutnak.

Hasonló okok miatt ideje elhagyni az *átalakuló gazdaságok* fogalmát (ami bizonyos szélső esetekben még *átmeneti gazdasággá* is alakult, ami nyelvtanilag nem kevesebbet jelent, minthogy léte időben korlátozott, mint például Kelet-Rumélia, vagy Danzig szabadállam esetében volt). E kötet alapvető föltevése – amit remélhetőleg meggyőzően igazolunk a könyv végére – az, hogy az államvá váló Koszovó és Montenegró bevonásával immár harminc posztkommunista országot *nem lehet és nem célszerű egyetlen fogalmi keretbe gyömmöszölni*. Ennek oka – a fejlődőkhöz hasonlóan – az, hogy köztük *kevesebb* a négy vagy hét évtized alatt kialakult *hasonlóság*, mint az évezredek múlt – no meg a másfél évtizede eltérő pályán haladó jelen – létrehozta *különbség*. A kommunista örökség, ami valóban meghatározó volt tizenöt vagy húsz esztendővel korábban, a 2000-es évezred elején már korántsem perdöntő. Egyesek e csoportból már EU-tagok, mások kisebb egységekre bomlottak, ismét másokban de facto polgárháború is folyik (pl. Abházia, Dnyeszter-mente, Karabah, Tadzsikisztán). Ismét mások a „nemzeti kapitalizmus” különféle modelljeivel kísérleteznek, inkább kevesebb sikerrel.¹¹ Utóbbiakban a fejletlen országokat idéző jelenségek szaporodnak – a

¹¹ Az országokénti fejlődésről rendszeres és egybevethető adatokat közöl és a fő szöveg állítását is igazolja az EBRD: *Transition Report*, 2005. London c. kiadvány mellékletében közölt mutatószámrendszer, továbbá statisztikai értelemben ENSZ EGB: *Economic Survey of Europe*, 2005/1. sz. Genf–New York, a Titkárság kiadása.

pciótól a környezetrombolásig. Mint az empirikus fejezetben számszerű-
obbiben elemzési szinten bemutatjuk, még ha Kína reformszocialista kí-
től eleve el is tekintünk, a harminc ország *élesen eltérő pályán haladt már-
s, és a jövőben sem utal semmi a közös pályára történő visszaállásra*. Az eltéré-
ai közt megemlíthető a – hosszú távú – pályafüggőség, a kultúra, a gaz-
politika eredményessége és az erre adott társadalmi válasz, a földrajzi
t, az intézményépítés sikere és bizonyára sok más is. Kellő időbeli és tér-
vlatból szemlélve semmi okunk sincs annak föltételezésére, hogy a 40
épp 70 éves kommunistauralom lehetne a történelemben *egyedülállóan*
tározó időszak egy-egy gazdaság vagy társadalom hosszú távú fejlődési
szempontjából.

konkrétan annyit tesz, hogy valószínűtlen lenne, ha a demokratizálódó
ia jobban hasonlíthatna Szlovéniára, mint más közép-ázsiai országokra,
n a szocialista kísérlet néhány évtizede miatt. Közismert, hogy a szov-
alom évtizedei képtelenek bizonyultak arra, hogy posztkapitalista vi-
kat erőltessenek rá a prefeudális térségre. Így pedig korántsem megle-
gy a közép-ázsiai országok nem a közép-európai országokhoz hasonló,
a gyarmati időszakot követő feladatokkal szembesülnek. Ilyen például a gaz-
és a társadalom duális szerkezete, a magországhoz fűződő viszonyok
ise, a nemzetépítés, a helyi elit hiánya, a korrupció, az állam működés-
nsége és határainak vitatottsága, a több etnikum együttélésének fe-
gei, a közös ideológia hiánya, a tekintélyelvű irányítás (klánrendszer)
ságai, a környezet pusztulása és sok más. E különbségek természete
hogy még sikeres megoldásokat föltételezve is – ami föltöttebb derülá-
zonnyosak lehetünk abban, hogy a Közép-Európától elválasztó különb-
sak tovább nőhetnek majd. Épp ezért, kiindulópontunk az, hogy az elté-
nég növekednek is – e hipotézist a későbbiekben többszörösen ellen-

törekvő piacok és a sikeres átalakultak egymást fedő részéből ötvöztük
lkedő Európa kategóriáját. Az olsoni fogalommal kiemeljük azt, hogy az
országok reformjainak természete sok tekintetben emlékeztet a dél-
államok demokratizálódási és uniós csatlakozási folyamatára. Emel-
ilonösen a fejlődés fenntarthatóságával és intézményeivel összefüggés-
vábbra is számos közös vonás mutatkozik más feltörekvő piacok, így
Jél-Korea, Mexikó vagy Tajvan gazdaságpolitikája előtt álló kihívások-
előttünk álló évtized nagy rejtélye az, hogy a Földközi-tenger-melléki
k, különösen a sikeres gazdasági szerkezetváltozáson is átment észak-
k és Törökország miként képes tartósan a feltörekvők részévé, Török-
edig emellett az Unió tagjává is válni.

mondottakból látható, hogy a jelen kötet súlypontja – elődeihez hason-
korábban politikailag korrektül, ámde tartalmilag félrevezetően Kelet-
iak nevezett térség világgazdaságba épülésének és fölzárkózási esélyei-
désköre. A mai világban számos folyamat világméretűvé – *globális*-
k. Mások az országhatárokat lépik csak át anélkül, hogy az egész föld-
rintenék – ez a *transznacionalizálódás*. Ezekben meghatározó szerepet
z információs forradalom alkotta új lehetőség- és szabályrend, a szer-

vezetek és intézmények ehhez illeszkedő páratlan átalakulása, mint amilyen a
virtuális bank vagy a virtuális vállalat létrejötte. Ez a több évszázada folyó ipa-
ri, kereskedelmi, pénzügyi és tulajdoni egybefonódásra rakódik rá, azt föl is
gyorsítja. Mindez új kereteket szab az egymással versengő telephelyek – nem
országok! – számára is.

A következőkben tehát azt igyekszünk föltérképezni, hogy *mi változott meg*,
és ezek alapján a *három* új elemzési *alapkérdést* próbáljuk megválaszolni. Az
elemzés átfogó jellege miatt több fejezetet több konferencián is előadtam, és a
bírálatokat igyekeztem megfogadni, anélkül azonban, hogy a kifejtés egységét
föladnám. Értelemszerűen nem törekedhettem „végleges” válaszokra, hiszen a
fejlődés és a tudomány természete ennél sokkal szerényebb igényre szorít. Ha
az olvasókat az előadottak vitára készítenek, a szerző elérte célját, a folyamat
jobb megértéséhez való hozzájárulást.

A könyv felépítéséről

Kötetünk *első része* az ismertnek tekinthető összefüggések rendszerezésével
kezdődik. Ez két részből áll, a *tényanyagból* és az *elméletből*. Elsőként az átalaku-
ló országokkal kapcsolatos legfontosabb statisztikákat elemezzük, összehason-
lító módszerrel, mert ez önmagában is érdekes, meg választ ad az átalakulás el-
méletének számos kérdésére is. Ez az első mércéje annak, hogy a kommunista
örökség mennyiben (volt és maradt) meghatározó. Ezt követően a posztkom-
munista átalakulást a fejlődéselmélet tágabb összefüggésébe helyezzük. Itt me-
rül fel először a *szabályozás és az intézmények minőségének* központi szerepe, és
megfogalmazódik a megegyezésre törekvő politikai stílus szükségessége is a
cikluson átívelő feladatok számának növekedése miatt.

A *második részben* a globális kérdésekkel foglalkozunk. Erre azért is szükség
van, mert az átalakulással foglalkozó irodalom jó része a hagyományos „Kelet-
Európa-kutatás”, más néven szovjetológia szemellenzőjét és módszertani szű-
kösségét örökölte. Ebben az összefüggésben vizsgáljuk az *infokommunikációs*
forradalom hatását, a határokon átnyúló és egyre kevésbé nemzetállami/állam-
közi szabályozás felértékelődését, a helyi és a transznacionális folyamatok egy-
másra épülését és az ebből adódó eredményeket. Fölvetjük azt a kérdést, hogy
az *Európai Unió* ma ismert formájában, a lisszaboni folyamat 2005. márciusi
újraindítását és a Stabilitási és Növekedési Egyezmény átértelmezését köve-
tően¹² mennyiben válik képessé a világgazdaság legversenyképesebb közössi-
gévé alakulni? Azt találjuk majd, hogy e két folyamat csak részben fedi egy-
más. Ezért az európaizálódás/integrálódás folyamata – (az irodalomban: Euro-
peanization) nehezebb szakaszba lép. A taggá válást követően nincs mód kész
receptek átvételére, hanem az új megoldások kimunkálásában kell alkotó mó-
don és érdekeink szerint részt vállalni. Ennek hatására még a korábban látszólag
széles egyetértéssel fogadott „nemzeti sorskérdések” ügyében is elkerülhetet-

¹² Az Ecofin közleményét közli: *EurActiv*, 2005. márc. 21., értékelését I. a 9. fejezetben.

... megválaszoltak tünt kérdések újraértelmezését követeli meg, mindenekelőtt annak körvonalazását, hogy milyen EU kell nekünk. Ebben az összefüggésben külön elemzés tárgyává válik a Stabilitási és Növekedési Egyezmény is, az újabb fejlemények alapján két szinten. Egyfelől megvizsgáljuk, lehetséges-e hosszú távú növekedés szabálykövető államháztartási politika híján. Másfelől az Egyezmény szakmai vitájának áttekintésével igazoljuk, hogy a több évtizeden át fenntartható növekedés csak olyan lehet, ami a szolid állampénzügyi gyakorlat igényének és az Európai Központi Bank által értelmezett árstabilitás követelményeinek is egyidejűleg megfelel. Az említett fölismerés az új és a régi tagállamokra egyaránt bizonyítható.

Miután a második részben induktív módon eljutottunk a normatív és leíró értelemben egyaránt a fejlődés fő irányának tekinthető elméleti kerethez, a harmadik részben két ellentmondani látszó eseten ellenőrizzük fölismeréseink érvényét. Számos elemző véli úgy, hogy Oroszország és Kína fejlődése minden elméletet megcáfol. Oroszország elemzői sokszor még ma is a szlavofil költő, Jucsev mondásához igazodva úgy vélik, ezt az államot ésszel fölérni úgy sem lehet. Ezzel szemben azt állítjuk – és reményeink szerint majd igazoljuk –, hogy Oroszországban mind a jelcini szétesést, mind a putyini talpraállást észre lehet venni a bevett közgazdasági eszköztárral értelmezni lehet. A kínai fejzetet hasonlóképp arra, a többek számára rejtélyes kérdésre keressük a választ, hogy miként lehet a kommunista párt uralmának megőrzése és különösen a formális intézmények elhanyagolása mellett is tartósan gyors növekedést elérni. A tapasztalat modellértékű, az önmagában cáfolata a poszt-washingtoni konszenzusnak és az azt megalapozó modern fejlődéseméletnek is. A kínai tapasztalatot is nemzetközi egybevetésbe helyezzük, növekedéseméleti értelmezést keresünk, ahol a szerkezeti változások mértéke és a fejlettségi szint megfelelő magyarázatnak tűnik a növekedés fennmaradásához, mint ahogy *eris paribus* a Szovjetunió esetében is így volt.

Miután a példát és az ellenpéldát megvizsgáltuk, a negyedik részben az elmélet térünk vissza. A gazdaságelmélet néhány, a gyakorlat szempontjából fontos kérdését vizsgáljuk meg. Az egyik fejezetben a magántulajdon és a szavazás viszonyát boncoljuk. Minél inkább intézményként, nem egyszerűen a szabályok dobozként értelmezzük a piacot, annál fontosabbnak tűnik a szabályozás minősége. Az OECD-országok gyakorlata és az új közigazgatás-tudomány (public management) fölismeréseire támaszkodva érvelésünk arról szól, hogy egyre több területre terjed ki a jövőben is a versenyelv, az elszámoltatás, a felelősség, ami az áttekinthetőség, a közjó és az állami pénzek/adóbevételek hatékony felhasználása szempontjából egyaránt szükséges és hasznos. Újra felvesszük azt a kérdést, hogy miként számíthatnak az intézmények, mely intézmények számíthatnak legfőképpen a gazdasági fejlődés fenntarthatósága és a szabályozás szempontjából, végül pedig milyen mechanizmus révén jut érvényre az intézmények hatása? A negyedik részben tehát döntően az új EU-tagok és az

1 A külpolitikára nézve ezt lényegretörően vázolja Dunay Pál (2004) elemzése.

OECD-országok tapasztalatát hasonlítjuk össze. Ennek összefüggésében ismertetett igazolást nyer¹⁴ az, hogy a formális intézmények működésének meghatározó szerepe van az emberiség egyik legrégebbi intézménye, a piac fejlődésgeneráló és modernizációs jellegének kialakulásában, illetve annak hiányában.

Mint már a bevezetőből is kitűnhet, ez a könyv átfogó jellegű, anélkül azonban, hogy a teljesség igényével léphetne föl. Ez nem pusztán abból fakad, hogy a fejlődés általában is, meg térségünkben is lezáratlan. Így pedig végleges igényű következtetéseket – kellő történelmi rálátás híján – eleve nem is érdemes remélni. Azok a nagy jelentőségű, váratlan megrázkódtatások, mint amilyen az 1997–99-es pénzügyi válságsorozat/járvány, az új gazdaság buborékjának kipukkadása 2000-ben, a sorozatos könyvelési botrányok kiváltotta információbizonytalanság 2001–2005-ben, vagy épp a számítógépes terrorizmus terjedése sok esetben alapjaiban rengettek meg kialakultnak tünt elemzési kereteket és következtetéseket. Ezért elemzésünk meghatározó jellemvonása az, hogy nagyfokú bizonytalanság mellett végezzük, következtetéseink előzetes jellegét rendre szem előtt kell tartanunk.

E könyv megírására sosem kerülhetett volna sor fő munkahelyem, a Közép-európai Egyetem kiváló adottságai, könyvtára, számítógépes rendszere és szellemi élénksége nélkül. A Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszékén dolgozó munkatársaimmal folytatott vitáim az eredeti kézirat számos gyengeségének kijavítására ösztökéltek. Ezenkívül, mint az egyes fejezetek elején konkrétan megemlítem, több kolléga olvasta a szöveg egy-egy részét, ahol szakismeretük meghaladja az enyémet, így bírálatuk további szempontokra, irodalmakra, egyoldalúságokra hívta föl figyelmemet. Ígyekeztem mindent megfogadni, de úgy, hogy saját koncepcióm egységessége, illetve a részmegállapítások összhangja fennmaradjon, meg a tényszerűségnek is megfelelően, legjobb ismereteim szerint.

A Közép-európai Egyetem intenzív légköre, továbbá a 2003–2005. évfolyamokban szerepelt doktorandusz- és magiszterhallgatóim kemény visszajelzései arra sarkalltak, hogy egyre javítsam a szöveget. Rajtuk kívül különösen le vagyok kötelezve Becsky Róbertnek, Györffy Dórának, Erin Jenne-nek és Julius Horváthnak, akik a kéziratot részleteiben olvasták és szövegszerűen kommentálták, tartalmi és stílári szempontból egyaránt javítva rajta. A Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának doktori iskolájában tevékeny kollégákkal, valamint e szellemi műhely önálló kutatóvá ért doktoranduszaival, mindenekelőtt Ádám Zoltánnal, Jankovics Lászlóval és Pálosi-Németh Balázssal folytatott rendszeres munkakapcsolat is segítségemre volt sok részlet tisztázásában. Végül, de korántsem utolsósorban meg kell köszönnöm családom támogatását. Feleségem, Csia/Gabi, fiunk, Zoli és lányunk, Süni/Orsi szeretete és támogatása kifogyhatatlan inspirációt és energiát jelent, meg nem mellékesen munkám értelmét is.

Budapest, 2005. szeptember 30.

A szerző

¹⁴ Ezt legutóbb North (2005) átfogó műve igazolta, de a felismerés megjelent különféle formákban Max Weber, Friedrich August von Hayek, Mancur Olson, Angus Maddison és David Landes munkáiban, amelyekre a konkrét összefüggések tárgyalása során konkrétan is hivatkozunk majd.

- Baumol, W. (2000): What Marshall did not know: the contribution of 20th century to economics. *Quarterly Journal of Economics*, 115. évf. 1. szám, 1–44. old.
- Barberis, N.–Huang, M.–Santos, T. (2001): Prospect theory and asset prices. *Quarterly Journal of Economics*, 116. évf. 1. szám, 1–53. old.
- Bekker Zsuzsa, szerk. (2005): Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004. Budapest: KJK–Kerszöv, Üzleti és Jogi Kiadó.
- Blanchard, O. (1997): The Economics of Post-Communist Transition. Oxford: Oxford University Press.
- van Brabant, J. M. (1998): The Political Economy of Transition. London and New York: Routledge.
- Buchanan, J. (1992): Piac, állam, alkotmányosság. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Collins, S.–Rodrik, D. (1991): Eastern Europe and the Soviet Union in the World Economy. Washington, D. C.: Institute of International Economics.
- Csaba László (1984): Kelet-Európa a világgazdaságban. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Csaba, L. (1990): Eastern Europe in the World Economy. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Csaba László (1994): Az összeomlás forráskönyvei. Budapest: Figyelő Kiadói Rt. (újra kiadva 1995-ben).
- Csaba László (1999): A rendszerváltozás elmélete és/vagy a közgazdaságtan kudarca? *Közgazdasági Szemle*, 46. évf. 1. szám, 1–19. oldal.
- Djankov, S.–Murrell, P. (2002): Enterprise restructuring in transition: a quantitative survey. *Journal of Economic Literature*, 40. évf. 3. szám, 739–792. old.
- Dunay Pál (2004): Az átmenet magyar külpolitikája. In: *Gazdag Ferenc–Kiss J. László, szerk.: Magyar külpolitika a 20. században*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 221–240. old.
- Edwards, F. (1999): Hedge funds and the collapse of the LTCM. *Journal of Economic Perspectives*, 13. évf. 2. szám, 189–210. old.
- Falchetti, E.–Raiser, M.–Sanfey, P. (2002): Defying the odds: initial conditions, reforms and growth in the first decade of transition. *Journal of Comparative Economics*, 30. évf. 2. szám, 229–250. old.
- Gilpin, R. (2004): Nemzetközi politikai gazdaságtan. Budapest: a Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Központjának kiadása.
- Hámori Balázs (2003): Kísérletek és kilátások: Daniel Kahneman. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 9. szám, 779–799. old.
- Hibbs, D. (2001): The politicization of growth theory. *Kyklos*, 54. évf. 2–3. szám, 265–286. old.
- Hanson, Ph. (2003): The Rise and Fall of the Soviet Economy (1945–1991). London: Pearson Education.
- Higgott, R. (2005): From Colonialism to Globalization: a Genealogy of Extraterritorial Politics. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Joskow, P. (2003): 'New institutional economics: a report card' – a leköszönő elnök előadása a Nemzetközi Intézményi Közgazdasági Társaság (ISNIE) 7-ik, Institutions and Change témájú, kétéves konferenciájának záró plenáris ülésén, Corvinus Egyetem, Budapest, szeptember 13.
- Kahneman, D.–Tversky, A. (1979): Prospect theory: an analysis of decisions under risk. *Econometrica*, 47. évf. 2. szám, 263–291. old.
- Király Júlia (1998): A makroökönómia vége, avagy egy megkésett Nobel-díj. *Közgazdasági Szemle*, 45. évf. 12. szám, 1082–1095. old.

- Kornai János (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 12. szám, 907–936. old.
- Köves, A. (1992): Economic Transformation in Eastern Europe: the International Dimension. Boulder/Colorado/Egyesült Államok: Westview Press.
- Krueger, A. szerk. (2000): Economic Policy Reform: the Second Stage. Chicago–London: University of Chicago Press.
- Lavigne, M. (1995): The Economics of Transition. Basingstoke/Houndmills–London: MacMillan.
- Lazear, E. (2000): Economic imperialism. *Quarterly Journal of Economics*, 115. évf. 1. szám, 99–146. old.
- Lucas, R. E. (1996): Nobel lecture: Monetary neutrality. *Journal of Political Economy*, 104. évf. 3. szám, 661–682. old.
- Meier, G.–Stiglitz, J. E. szerk. (2001): Frontiers of Development Economics: the Future in Perspective. Oxford–Washington: az Oxford University Press kiadása a Világbank számára.
- von Mises, L. (1920–1976): Economic calculation in the socialist commonwealth. In: *Nove, A.–Nuti, M. D. szerk.: Socialist Economics. Selected Readings*. Harmondsworth (Anglia)–New York–Auckland: Penguin, 75–91. old.
- North, D. (2005): Understanding the Process of Economic Change. Princeton, New Jersey/Egyesült Államok: Princeton University Press.
- Ofer, G. (2001): Development and transition: emerging but merging? *Revue d'Économie Financière*, 10. különszám, 107–145. old.
- Papava, V. G.–Beridze, T. A. (2005): Ocserki polityicseszkoj ekonomiji posztkommunyiszcieszkovo kapitalizma. Moszkva: Gyelo i Szervisz.
- Portes, R. (1991): A reform útja Közép- és Kelet-Európában. *Külgazdaság*, 35. évf. 11. szám, 14–29. oldal.
- Roland, G. (2002): The political economy of transition. *Journal of Economic Perspectives*, 16. évf. 1. szám, 29–50. old.
- Saint-Paul, G. (2000): The new political economy: recent books by Drazen and Persson and Tabellini. *Journal of Economic Literature*, 38. évf. 4. szám, 915–925. old.
- Samuelson, P.–Nordhaus, W. (1988): Közgazdaságtan. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Selten, R. (1998): Features of empirically observed bounded rationality. *European Economic Review*, 42. évf. 2–3. szám, 413–436. old.
- Selten, R. (2005): 'Bounded Rationality' – a Közép-európai Egyetem Humanities Center szervezésében tartott nyilvános előadás, Budapest, július 12.
- Srinivasan, T. N. (2001): Neoclassical political economy, the state and economic development. In: *Srinivasan, T. N.: Economic Policy and State Intervention*. – (tanulmányok V. S. Narayana szerkesztésében) Delhi: Oxford University Press, 504–530. old.
- Szentes Tamás (1999): Világgazdaságtan – elméleti és módszertani alapok. (szerkesztette Török Hilda). Budapest: Aula Kiadó.
- Tabb, W. (1999): Two cultures in economics. In: *Tabb, W. K.: Reconstructing Political Economy*. London: Routledge, 1–16. old.
- Waelbroek, J. (1998): Half a century of development economics. *World Bank Economic Review*, 12. évf. 2. szám, 323–352. old.
- Williamson, J. (1994): In search for a manual for technopols. In: *Williamson, J. szerk.: The Political Economy of Policy Reform*. Washington: Institute of International Economics, 9–47. old.
- Williamson, O. (2000): The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38. évf. 3. szám, 595–613. old.
- Williamson, O. (2005): The economics of governance. *American Economic Review*, 95. évf. 2. szám, 1–18. old.